

Натомість у четвертому розділі детально проаналізовано парафіяльне духовенство. Тут ідеться про походження священика чи нижчих причетників, їхню освіту, матеріальне забезпечення тощо. Цікавими є відомості про діяльність парафіяльних братств, які опікувалися школами, парафіяльними притулками та шпиталями.

Значний пласт цінної інформації міститься в додатках. У численних таблицях можна знайти багато статистики про кількість парафій і вірних, духовенство, деканальну структуру. Також у додатках уперше опубліковано понад два десятки архівних документів, що являють собою копії архієрейських листів, рапортів духовенства, імперських указів тощо.

Загалом, підвищена увага авторок монографії до першоджерел поряд із їх добросовісним опрацюванням значною мірою зумовила успіх рецензованої праці. Зокрема, у монографії використано 66 справ фонду 382 (Луцька унійна генеральна духовна консисторія) Державного архіву Волинської області, 39 справ фонду 1 (Волинська духовна консисторія) Державного архіву Житомирської області, 27 справ фонду 796 (Канцелярія обер-прокурора Синоду) Російського державного історичного архіву, 11 справ фонду 442 (Канцелярія Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора), а також окремі справи інших фондів й архівів. Наукової солідності виданню додають також географічний та іменний покажчики.

Вищевикладене переконує, що монографія «Жива спільнота в імперському світі: Луцька греко-унійна єпархія кінця XVIII – першої третини XIX ст.» додала яскравих барв палітри історіографії духовного життя українського Правобережжя в імперський період. Безсумнівно, ця наукова розвідка повинна стати одним із важливих помічників для всіх сумлінних дослідників церковної історії Волині.

Важко не помітити ще одну особливу актуальність появи монографії В. Білик та О. Карліної саме в наш час, коли українська влада у своїх державницьких пошуках, як і імперський уряд колись, стає на хиткий шлях регулювання релігійних переконань власного народу. Нова наукова праця луцьких дослідниць дає змогу зрозуміти небезпеку й помилковість подібних дій, правильно оцінити які, можливо, дасть змогу лише час.

Стаття надійшла до редколегії
17.11.2018 р.

Руслана Давидюк

Волинські чехи в другій половині XIX – першій половині XX ст.

(рец. на книгу: Шульга С. А. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції)¹

Життєдіяльність волинської чеської громади була невід'ємною складовою частиною суспільно-політичних та етнокультурних реалій Волині впродовж другої половини XIX – середини XX ст. Саме цієї проблеми стосується монографія Світлани Шульги «Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції», яка наповнює малодосліджену сторінку історії регіону. Новаційні аспекти монографії пов'язані з аналізом різних форм економічної, політичної, культурно-освітньої життєдіяльності волинських чехів в умовах етносоціокультурних трансформацій другої половини XIX – першої половини XX ст.

Світлана Шульга, працюючи впродовж багатьох років над пошуком і розробленням джерельних матеріалів, їх упорядкуванням та осмисленням, з'ясувала причини масового імміграційного руху чехів на терени Волинського краю, довела пріоритетність економічного фактора, проаналізувала протекціоністську політику російських урядів, метою якої було обмеження польської присутності, посилення позицій православної церкви та слов'янофільських впливів у регіоні. Характеризуючи соціальний, віковий, професійний і конфесійний склад чеських колоністів, дослідниця оприлюднила документи, які засвідчують складнощі їх адаптації до місцевого соціуму, виявляють проблеми стосунків із царськими

¹ Шульга С. А. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.

© Давидюк Р., 2019

чиновниками, непорозуміння з місцевими селянами. На нашу думку, новаторським є матеріал щодо заснування, особливостей забудови, архітектури, характеристики трьох типів чеських поселень. Зокрема, узірцем комплексно сформованого поселення з особливими ознаками забудови та облаштування саме в чеських традиціях автором монографії обрано село Гульчу (нині – Гільча) Чеську, що поблизу Здолбунова.

Чехи швидше за інших, про що зазначено в дослідженні, пристосувалися до модернізаційних впливів кінця XIX ст. – початку XX ст., досягнувши найбільших успіхів у виробництві й переробці хмелю, відкритті броварень та підприємств із випуску сільськогосподарської техніки. Змінювалася соціальна структура чеської громади: виокремлювався прошарок успішних підприємців, активізувалася соціальна мобільність. Водночас означені процеси призводили до змін у самоідентифікації поселенців, які ставали насамперед російськими підданими; поступовій втраті ними рис чеської ідентичності.

Викликом для чехів і словаків, які жили в складі імперій Габсбургів та Романових, стала Перша світова війна. Волинські чехи, які мали російське підданство, мобілізувалися до царської армії. Їх кількість – близько п'яти тисяч [3, с. 90]. Воєнні обставини змусили краян у Росії переосмислити свою роль у здобутті незалежності чеських і словацьких земель, війна прискорювала посилення процесів їх самоідентифікації. Головним інструментом досягнення державної самостійності чеських та словацьких земель стало створення добровільних чехословацьких військових формувань у складі російської армії. Авторка детально описує історію виникнення Чеської дружини, розкриває роль волинських чехів у цьому процесі, звертає значну увагу на долі окремих представників волинської чеської громади (В. Швіговський, В. Вондрак, В. Кліх), котрі очолили громаду в період розбрату Великої війни.

Після закінчення Великої війни й розвалу імперії волинські чехи опинилися у складі радянської України та Другої Речі Посполитої. У межах Польщі чехи компактно проживали в новоутвореному Волинському воєводстві, переважно в південно-східних його повітах. На сторінках монографії знаходимо аналіз факторів, що позначилися на відносинах польської влади та чеської спільноти, і висновок: у «національній політиці польських властей чеська меншина відігравала другорядну роль, урахувуючи її кількісний склад, розселення, соціальне становище та лояльність до влади» [3, с. 144]. Господарське життя волинських чехів у цей період характеризувалося високою технічною оснащеністю й прогресивною агрокультурою, спеціалізацією виробництва в сільському господарстві, розвитком різних форм кооперації. Торгівля чехів, представлена як спеціалізованими, так і універсальними магазинами, була зорієнтована переважно на Чехословаччину.

Збереження національної ідентичності чехів засвідчували різноманітні громадські організації, клуби, гуртки, хори, бібліотеки, видання часописів. Із-поміж інших набули популярності товариство «Чеська бесіда», «Чеська Матиця Шкільна», а серед чеської молоді – «Союз чехословацької молоді», сокольський рух. Чеські громадські організації на Волині налагодили контакти зі спорідненими товариствами в Чехословаччині, звідки отримували літературу, фінансову допомогу. Світлана Анатоліївна розмірковує про політичні практики чеського населення, про суперечності між двома чеськими організаціями в період виборів до польського парламенту 1928 р. – «Чехословацьким національним об'єднанням» і «Чеською Матицею Шкільною», обставинами обрання послом до сейму чеха В. Медуни. Загалом чеська громада була лояльною групою населення, не втручалась у політичне протистояння, не викликала особливого занепокоєння в польській владі. Основою для економічного розвитку та активізації громадського життя волинських чехів доби міжвоєнної, як уважає авторка видання, стали тісні контакти з незалежною Чехословаччиною.

Початок Другої світової війни зумовив нові політичні реалії для волинських чехів, які з вересня 1939 р. опинилися під радянським контролем. Найбільше занепокоєння в них викликали процеси націоналізації підприємств, закладів харчування, перерозподілу земельної власності, колективізація. Незважаючи на обережне й толерантне ставлення чехів до нової влади, вони разом із представниками інших етносів потрапили під репресії сталінського режиму. Почасті чехів долучали до волинських німців, які, за радянсько-німецькими домовленостями, переселялися в грудні 1939 – січні 1940 рр. на територію західнопольських земель. Так, на вимогу німецької сторони власник чавунно-ливарного заводу в Здолбунові Теодор Страка, напередодні ув'язнений на п'ять років, у зв'язку з клопотанням німецького посольства в Москві був достроково звільнений з Ухтіжемлагу та виселений до Німеччини «як небажаний іноземець» [1, с. 387; 2, арк. 38]. Піддані репресіям й інші представники чеської громади як колишні польські чиновники, громадські активісти.

Установлення нацистського окупаційного режиму вкотре змусило чехів пристосовуватися, вибудувати свої відносини з новою адміністрацією, виживати, боротися за збереження своїх родин, майна, намагатися всіляко уникати вивозу на роботи до Німеччини. Новаційні риси монографії виявилися в аналізі процесу утворення, розгляді структури чеської організації руху Опору «Бланік», метою якої була підготовка волинських чехів «до вступу до чехословацької армії в СРСР» задля подальшого звільнення своєї батьківщини. Знаходимо на сторінках монографії також опис трагічних подій у селі Малин [3, с. 268–269], які стали для волинських чехів символом пам'яті про війну. Водночас, на нашу думку, сюжети щодо співпраці/поборення чехів й українського повстанського руху опору, радянської партизанки, факти колаборації з нацистською владою потребують подальшого дослідження на основі верифікації різних джерел.

Закінчення Другої світової війни позначилося масовими переселеннями, депортаціями різних народів. У монографії детально проаналізовано головні причини підписання, зміст і наслідки угоди про оптацію 10 липня 1946 р. між СРСР і Чехословаччиною. Доречним є порівняння оптації та переселення волинських чехів до Чехословаччини й українців зі Східної Словаччини на Волинь. Авторка на основі широкого архівного матеріалу розглядає проблеми облаштування переселенців на території Волинської та Рівненської областей, зупиняється на найскладнішому – житловому питанні, акцентує увагу на проблемах у здобутті освіти дітьми переселенців, незадоволенні й подекуди ворожому ставленні місцевого населення до оптантів. Вартісними є сюжети, пов'язані з труднощами адаптації оптантів на місцях розселення, порівняння означених процесів у радянській Україні та Чехословаччині.

Увиразнюють текст монографії додатки, серед яких – документи, карти, світлини відомих/невдомих громадських діячів чеської спільноти Західної Волині.

Книга Світлани Шульги «Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції» є оригінальним науковим дослідженням, що відкриває нове поле для дискусій; написана гарною літературною мовою, приваблює зовнішнім виглядом, відтак буде корисною й цікавою фахівцям-історикам, студентам, учителям, музейним працівникам та всім, хто цікавиться історією Волині.

Джерела і література

1. Жив'юк А. Здолбунівський підприємець Теодор Страка. *Реабілітовані історією: у 27 т. Рівненська область*. Рівне, 2006. Кн. 1. С. 386–388.
2. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 1114.
3. Шульга С. А. Чехи в Західній Волині: від оселення до реєміграції: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.

Стаття надійшла до редколегії
13.12.2018 р.

**Віталіна Данильчук,
Володимир Старжець**

Державна програма «Реабілітовані історією» як важлива складова частина формування політики пам'яті в Україні (за матеріалами книг, виданих у Рівненській області)

Проголошення сучасної незалежної Української держави стало початком глибоких змін у розвитку історичної науки. Відхід від застарілих стереотипів, напрацювання нових підходів й оцінок, відкриття для дослідників архівних фондів створило реальне підґрунтя для дослідження раніше заборонених чи сфальсифікованих проблем. Однією із соціально значимих проблем, піднятих національною історичною наукою стало дослідження політичних репресій тоталітарної доби, адже політика сталінського режиму, яка призвела до численних жертв, спрямовувалася, передусім, на знищення національної ідентичності та